

GALAMBOS IMRE

STEIN AURÉL, LIGETI LAJOS,
ÉS EGY TÉVES SZEMÉLYAZONOSSÁG ESETE*

1930 tavaszán Stein Aurél Shanghaiba és Nankingba látogatott, hogy megszerezze a negyedik turkesztáni expedíciójához szükséges engedélyeket a kínai kormánytól. Ennek hatására a félhivatalos Kulturális Kincsek Védelmének Társasága megindított egy, a nyilvánosság megnyerésére irányuló kampányt, amelyvel nyomást próbált gyakorolni a kormányra, hogy az bevonja Stein engedélyét. Ekkor figyeltek fel a helyi szervek a fiatal Ligeti Lajosra, aki hosszú hónapok óta Észak-Kína lámakolostoraiban buddhista szövegeket tanulmányozott. A fiatal kutató azzal érdemelte ki a kormányzóság figyelmét, hogy lelkes érdeklődést tanúsított a régi írárok iránt és mindemellett még magyar útlevele is volt, és ez a két körülmény azonnal felvetette a gyanút, hogy ő valójában Stein Aurél.

A Kínai Köztársaság Történelmi Archívumának sokkötetes publikált gyűjteménye (*Zhonghua minguo shi dang'an ziliao huibian* 中華民國史檔案資料匯編) tartalmaz egy kisebb dokumentumcsoportot, amely a „Stein brit állampolgár által Xinjiang és Gansu tartományok térségében eltulajdonított nemzeti kincsekkel kapcsolatos levelezés (1930. május – 1931. december)” címet viseli.¹ E csoportban található a „Jehol tartomány kormányzatának jelentése Stein magyar állampolgár által folytatott buddhista írárok másolásáról (szeptember 9.)” feliratú távirat is. Egy közelmúltban megjelent cikkben Huo Yunfeng 霍雲峰 kínai történész megvizsgálta Stein Aurél (1862–1943) 1930–31-es kínai útját, és arra a következtetésre jutott, hogy a Jeholból érkezett telegramban felbukkanó személy nem lehetett Stein.² A történész szerint a táviratban említett kutató egy ismeretlen „kisember” (一小人物) lehetett, akit csupán azért vizsgáltak át olyan tüzetesen, mert buddhista kéziratokról készített másolatokat, és történetesen magyar útlevele volt.

* Az itt megjelenő cikk angol változatban került először publikálásra: Galambos 2010. Külön köszönet illeti Szél Norbertet, aki a magyar fordítás nagy részét elvégezte.

¹ Zhongguo di'er lishi dang'anguan (1994), pp. 683–685. A kínai nevek és szavak átírásában a hivatalos *pinyin* rendszer alkalmaztuk, kivéve néhány, már a magyar közvéleményben is általánosan megszokott helynév esetében (pl. Peking, Nanking, Kaszár). Ugyancsak meghagytuk a magyar nyelvű idézetekben a mindenkori eredeti írásmódot.

² Huo 2008.

Huonak természetesen igaza volt, amikor rámutatott az archívum szerkesztőinek tévedésére, mellyel a telegramot Steinhez kötötték,³ ugyanakkor nem ismerte fel a jeholi kormányzat által említett illető személyazonosságát. Valójában az ifjú Ligeti Lajosról (1902–1987) van szó, aki a későbbiekben a mongolisztika és turkológia világhírű kutatójává vált, és aki ezt követően húsz éven át volt a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke. Neve, mely kínaiul általában Li Gaiti átírásban szerepelt, az 1980-as évektől vált igazán ismertté Kínában, ahogy fokozatosan az egyik legelismertebb szaktekintéllyé lépett elő a mongol nyelv és történelem területén. Első Kínában tett látogatásakor azonban Ligeti még csak húszas éveinek vége felé járt, és senki sem ismerte a távol-keleti országban. Épp-hogy csak befejezte tanulmányait Párizsban Paul Pelliot (1878–1945) és Henri Maspero (1882–1945) irányításával, és Magyarországra való visszatérésekor elnyert egy hároméves ösztöndíjat, melynek keretében felkereshette Belső-Mongólia lámakolostorait, hogy tibeti buddhista szövegeket tanulmányozzon.

Stein Aurél negyedik, úgynevezett „Amerikai” expedíciója Kínai Turkesztánba a legkevésbé ismert számos felfedezőútja közül.⁴ Ez minden bizonnyal annak köszönhető, hogy a vállalkozás kudarcot vallott – elsősorban az idősödő felfedező és régészeti tevékenysége ellen indított nyilvános kampány miatt. Bár korábbi, Nyugat-Kínában folytatott munkássága lovagi címet és nemzetközi hírnevet hozott Stein számára, az, hogy az expedíciói során talált gazdag archeológiai leletanyagot kivitte Kína területéről, ellenérzést váltott ki a kínai értelmiség körében. Megítélése rohamosan romlott, és végül imperialista tolvajként és kémként kezdték tekinteni rá. Ismeretes, hogy korábbi expedíciói során sikeresen működött együtt a tartományi hatóságokkal – bár ez idővel egyre nehezebbé vált –, és számos esetben vívta ki a hivatalnokok tiszteletét, akikkel összehozta a sors. Ám 1930-ban, amikor Kína hazafias érzelmek közepette próbálta újraértékelni történelmi múltját és megteremtteni új identitását, a közvélemény a külföldi felfedezőkben és régészekben az ország kulturális kincseinek rablóit látta.

Az 1920-as években Kínában zajló külföldi ásatások és kutatások fő ellenlábasa a Kulturális Kincsek Védelmének Társasága volt, egy nem hivatalos szervezet, mely javarészt külföldön tanult kínai tudósokból és kutatókból állt. 1927-ben két jelentős, épp a felkészülés stádiumában levő külföldi vállalkozás vált a Társaság elsődleges célpontjává. Az egyik Sven Hedin expedíciója volt, amely csak azt követően indulhatott útnak, hogy vezetője beleegyezett a Társaság követeléseibe, melyek szerint alkalmaznia kellett tíz kínai résztvevőt, és meg kellett osztania a régészeti leleteket Kínával. A másik kiemelkedő idegen kezdeményezés ez idő tájt az Amerikai Természettörténeti Múzeum Mongóliába in-

³ Ugyanakkor dicséretet érdemel a szerkesztők azon döntése, hogy az anyagot tartalmi alapon rendszerezze, s így az említett távirat már valóban jó helyen van, hiszen abban Steinről is szó van. A telegramban megnyilatkozó kavarodást viszont természetesen nem lehet az ő szemükre vetni.

⁴ Stein negyedik expedíciójának háttéréről lásd Brysac 2004.

duló kutatóútja volt, melyet a kalandos életű természettudós és felfedező, Roy Chapman Andrews (1884–1960) vezetett. Hedin elég rugalmas volt, hogy engedjen a Társaság követeléseinek, és átalakítsa eredeti csapatát egy „kínai–svéd expedícióvá”. Így munkája nemcsak széles körű támogatást kapott a hatóságoktól, de nagy nyilvánosságot is élvezett Kínában. Ezzel ellentétben Andrews szilárdan kitartott vállalkozásának autonómiája mellett, és elfogadhatatlannak tartotta a kompromisszumokat. Bár sikerült visszaszereznie a leleteket, melyeket a Társaság foglalt le 1928-ban, 1931-re kénytelen volt teljes mértékben felszámolni a vállalkozást és kivonulni az országból. Későbbi írásaiban azon a véleményen volt, hogy a külföldi kutatóutak akadályoztatása része volt a Kínában éledező nacionalista mozgalomnak:

„Az egyre erősödő nacionalista légkörhöz egész Kínában idegenellenesség is társult; bármilyen jellegű provokáció, ha külföldiek ellen irányult, azonnal népszerű lett a tömegek körében. A Kulturális Társaság felismerte a lehetőséget, hogy saját jelentőségét hangsúlyozza a közvélemény előtt azáltal, hogy expedíciókra támad. Doktor Hedin esetében egy évvel korábban sikerrel jártak, s így népszerűségük megugrott. Később ők maguk – illetve hivatalossá avanszált águk, mely a Kulturális Kincsek Megóvásának Bizottsága névre hallgatott – óriási problémákat gördítettek a Citroën-Haardt Transz-Ázsiai Expedíció útjába, és kiűzték Kínai Turkesztánból Sir Stein Aurélt, a kiváló brit archeológust.”⁵

Stein természetesen tisztában volt e nehézségekkel, így helyesnek látta, ha személyesen látogat el Nankingba 1930 április–májusában, hogy eljárjon az új expedíciójához szükséges útlevele megszerzésében.⁶ Ez idő alatt írt jegyzetei és naplója azt mutatják, hogy mind ő, mind a segítségére levő diplomáciai személyek jelentős erőfeszítéseket tettek, hogy a felfedezőút sikerét biztosítsák egy megfelelő forgatókönyv prezentálásával. Az egyik vacsorával összekötött tanácskozás a Brit Konzulátuson volt, s ezt követően Stein feljegyezte személyes jegyzetfüzetében, hogy Sir Miles Lampson (a brit nagykövet), Sir Frederick Whyte (a kínai kormány tanácsadója), és Eric Teichman (a Brit Követség titkára) mind egyetértettek abban, hogy az ő esetében „nem kívánatos” behódolni a Kulturális Társaság Nemzeti Tanácsának.⁷ Két nappal később, az Egyesült Államok konzulátusán tett látogatása során a brit nagykövet, Nelson Johnson ugyan-

⁵ Andrews 1932: 418.

⁶ Stein az Egyesült Államokból Japán érintésével 1930. április 22-én érkezett Shanghaiba. Közel három hetet töltött Kínában (többnyire Nankingban, az akkori fővárosban), majd május 13-án folytatta útját India felé. A shanghai indulást követően Hongkongban is tartott egy rövid megállót.

⁷ Jegyzetfüzetének április 28-i bejegyzése (MSS. Stein 264).

ezt a tanácsot adta: „N. J. tudja, hogy Chapman Andrews elfogadta a Nemzeti Tanács feltételeit, de úgy gondolja, ez nem ajánlatos az én esetemben.”⁸

Május 10-én Stein végül megkapta az útlevelét, mely engedélyezte számára „ősi romok és művészeti emlékek felkutatását”.⁹ Három nappal később elhagyta Kínát a Hakone Maru japán óceánjáró fedélzetén, hogy visszatérjen Indiába, és megkezdje az expedíció előkészületeit. Ahogy a hajó maga mögött hagyta a kínai földrészt, lelkesen számolt be az engedélyek sikeres megszerzéséről régi barátjának, Felvinczy-Takács Zoltánnak (1880–1964):¹⁰

„Örülök annak, hogy most már értesíthetem, egyelőre csak személyes tudomására, kínai látogatásom céljáról és eredményéről. Arról volt szó, hogy megszerezem a központi kínai kormánytól a szükséges formai engedélyt egy újabb belső-ázsiai kutató utazásra, a melyhez a Harvard egyetem, bostoni barátok közreműködésével, és a British Museum megadták elég bőkezűen az anyagi eszközöket. Az angol követség hathatós támogatása és az amerikai követ baráti segédkezése meghozták a kívánt eredményt, ámbár elég nehézséget okozott elkerülni oly gátló feltételeket, a milyennel mostanában a „Young China” nacionalista mozgalom megterhelni kíván mindennemű külföldi tudományos munkásságot. De azért még nem lehetek biztos a felől, milyen lesz a fogadtatásom a turkesztáni tartományi kormány részéről, a mely a forradalom óta bizony csak igen laza viszonyban áll a (változó) központi hatalmasokkal. Különben szerencsére ott még régi fajta mandarinok uralják a helyzetet és közöttük elég a régi ismerős, a kik értesülés szerint még jó indulattal emlékeznek rám...”¹¹

Látható, hogy Stein kifejezetten optimista volt közelgő útjával kapcsolatban, bár azzal is tisztában volt, hogy még lehetnek nehézségei Xinjiangban. Eközben azonban a kulturális kincsek védelmére irányuló mozgalom hívei sem maradtak tétlenek. Május 31-én, csupán két héttel Stein távozása után az Academia Sinica (amely a nemzeti tudományos akadémia szerepét volt hivatott szolgálni 1928-as alapítása óta) nyílt levelet tett közzé, melyben Stein Xinjiangba induló új kuta-

⁸ Jegyzetfüzetének április 30-i bejegyzése (MSS. Stein 264).

⁹ Ez valójában az útlevél javított változata volt, mivel az első, amelyet május 8-án kapott kézhez, nem vonatkozott Belső-Mongóliára is. Stein azért is kért további módosításokat, mert szerinte az „ősi romok és művészeti emlékek felkutatása” nem tartalmazta a térképezést. Dr. C. T. Wang, a kínai külügyminiszter azonban megnyugtatta, hogy az „ősi romok felkutatása” vonatkozott a térképezésre is. (Jegyzetfüzetének május 9-i bejegyzése, MSS. Stein 264.)

¹⁰ Felvinczy-Takács Zoltán a budapesti Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum igazgatója volt, és levelezése (a Stein Auréltól kapottakkal együtt) ma is itt található. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Dr. Fajcsák Györgyinek és Kardos Tatjánának, amiért lehetővé tették számomra Stein leveleinek megtekintését. A levélrészleteket betűhíven közlöm.

¹¹ Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Múzeum. A 1994/1. A levél 1930. május 16-i keltezésű, és a „Hakone Maru hajón, Hongkong mellett” íródott.

tóútjának megakadályozására szólított fel. A levél a három korábbi kínai expedíció elítélő összegzésével kezdődött:

„A magyar Stein eddig már három alkalommal járt Xinjiangban és más területeken, és számos régiséget ellopott és elhurcolt, köztük a Dunhuang kéziratokat, a Xichui bambuszlapokat, buddhista szobrokat és freskókat. Ehhez nem volt előzetes engedélye a kínai hatóságoktól, és ekképpen komoly károkat okozott a kínai történelem forrásanyagainak tekintetében...”¹²

A Stein magyar nemzetiségére való utalás nyilvánvaló tévedés, melyből kitűnik, hogy a levél szerzői nem az állami gépezet hivatalnokai voltak. Az expedíciókkal kapcsolatos minden hivatalos levelezés brit diplomáciai csatornákon keresztül zajlott, így az idős utazó magyar származása ebben nem játszott lényegi szerepet. 1904 óta brit alattvaló volt, és azóta utazni is mindig ilyen minőségben utazott.

Az Academia Sinica levelének köszönhetően a nankingi kormány utasítást küldött minden helyi kormányzathoz Északnyugat-Kínába, hogy éberségre szólítsa fel őket Steinnek a régióban folytatandó esetleges régészeti tevékenységével kapcsolatban. Közben a Kulturális Kincsek Megóvásának Bizottsága sikeresen elfogadtatta az új Kulturális Kincsek Védelméről szóló törvényt, melynek értelmében külföldiek csak a kínaiakkal együttműködve folytathattak régészeti feltárásokat az ország területén, és csak abban az esetben, ha a leleteket nem szállítják külföldre.¹³

Úgy tűnik, Stein megszokott magabiztosságában maga sem ismerte fel az idegenek által végzett tudományos feltárásokkal szembeni ellenségesség mértékét, különben nem vágott volna bele ebbe a vállalkozásba, mely végül költséges és megalázó kudarcként végződött.¹⁴ Kezdetben Jin Shuren 金樹仁 (1880–1941), Xinjiang tartományi kormányzója azt az utasítást kapta Nankingból, hogy akadályozza meg Stein belépését kínai felségterületre, egy gyors diplomáciai levélváltást követően azonban az engedélyt mégis megadták.¹⁵ Ez még nem jelentette Stein gondjainak végét: a Kínában töltött teljes idő alatt kénytelen volt folyamatosan egyezkedni a hatóságokkal, és végül az eredetileg tervezettnél jó-

¹² Zhongguo di'er lishi dang'anguan (1994), pp. 679–680. A levélnek ezt a részét idézi a Jeholi Kormányzóság távirata is, kisebb-nagyobb hibákkal. A levélnek az Academia Sinica által készített tervezetének kézirata a Xinjiaangi Levéltárban is megtalálható, s ennek fényképe meg is jelent a Stein negyedik expedíciójával kapcsolatos dokumentációval egyetemben (Zhongguo Xinjiang Weiwu'er zizhiqu dang'anguan 2007, p. 5).

¹³ Brysac 2004: 20.

¹⁴ Ellentétben Stein Auréllal és Roy Chapman Andrewszal, akik kutatásuk akadályoztatását a tudomány elleni nacionalista támadásnak élték meg, Hedin 1943, (Vol. 1., p. 62) pozitívan nyilatkozott – legalábbis nyilvános publikációiban – a Társasággal való érintkezését illetően. Sőt, elbeszélése szerint a Pekingben megfogalmazott kemény feltételek egyikét sem lett foganatosították a gyakorlatban.

¹⁵ Brysac 2004: 20.

val korábban elhagyni az országot. S ami a legfontosabb, hogy nem vihett magával semmit az összegyűjtött leletekből, hanem a teljes anyagot a Brit Konzulátus felügyelete alatt kellett hagynia Kasgárban. A gyűjteményt végül hosszas diplomáciai huzavona után a brit konzul 1931 novemberében kénytelen volt átadni a kínai hatóságoknak.¹⁶

Stein Srinagar irányából érkezte 1930. szeptember végén lépte át a kínai határt, és első fő állomása a kasgári Brit Konzulátus volt. A táviratjelentést azonban Jehol Kormányzata ugyanezen év augusztus 22-én dátumozta, amikor utazónk még Hunzában várt az engedélyre, amellyel majd beléphet Xinjiangba. Mivel ezt csak szeptember elején kapta meg, és ezzel leginkább a kínai hatóságoknak kellett tisztában lenniük, felettébb meglepő, hogy a több ezer kilométerre Észak-Kínában kutató fiatal Ligetit összetévesztették Steinnel.

Kétségtelen, hogy kapcsolat két ponton is mutatkozott: egyrészt a régi buddhista írásek iránti érdeklődésben, másrészt a magyar nemzetiségben. Ellentétben azonban az idősödő Steinnel, Ligeti magyar állampolgár volt és ennek megfelelően magyar útlevéllel is utazott. Noha nyelvészeti érdeklődése valóban némi hasonlóságot kölcsönzött neki Steinnel, Ligeti sosem végzett régészeti munkát, és anyagi lehetőségei is erősen korlátozottak voltak. Mikor végül hazatért, meglehetősen szerény mennyiségű könyvet és kéziratot hozott magával, melyeket vagy a lámakolostorok „könyvtetőiből” mentett ki, vagy nagyon olcsón sikerült megvásárolnia. Útleírásában arról is beszámol, hogy gyakran kapott jó ajánlatokat régi könyvekre, de ezeket vissza kellett utasítania, mert többnyire még a szállítás költségeit sem tudta volna kifizetni.

Egy 1931 júniusában, hazatérése előtt Pekingben írt levél jól illusztrálja azokat az anyagi nehézségeket, melyeket szerzője Kínában élt át. A levél, melyet volt professzorának, a nyelvész Melich Jánosnak (1872–1964) címzett, egy kétségbeesett segélykérés volt, mert a fiatal Ligeti – az ígétekkel ellentétben – nem kapta meg a hazautazáshoz szükséges összeget. Abból a kevéske illetményből, melyet a Magyar Tudományos Akadémiától kapott, csupán szerény életkörülményekre futotta, és így nem maradt elég pénze rá, hogy hazatérjen. Bár eredetileg Gombocz Zoltán (1877–1935) professzorhoz fordult, nem kapott választ (talán, mert a professzor nem tartózkodott az országban), így ebben a levélben Melich professzortól várja a segítséget:

„Tanulmányaimat Északmandsuria mongoljai közt befejezve három éves utam végéhez értem. Hazatérésem azonban nem várt akadályok nehezítik meg. Utamra, mint talán méltóztatik emlékezni a Miniszter Úr Önagyméltósága havi ötszáz pengőt engedélyezett három éven át. Utiköltséget azonban nem kaptam. A több oldalról kapott ezirányú ígéret a megfelelő pillanatban irreálisnak bizonyult. A helyzetem még nehezebbé vált az-

¹⁶ A negyedik expedíció anyaga körüli diplomáciai bonyodalmakkal kapcsolatban lásd Wang 1994.

által, hogy Szibérián át nem utazhattam. Az első évben az utiköltségem által előidézett nagy deficiten a M.T. Akadémia volt kegyes segíteni, egyszersmindenkorra kettőezer pengővel támogatva mongolországi kutatásaimat. Az elmúlt év augusztusa végén, előrelátva a hazautazás anyagi lehetetlenségét a rendelkezésemre álló eszközökkel, kérvényben a Minisztériumhoz fordultam a hazautazás költségeire kettőezer pengőt kérelmezve, mint azt a minimális összeget, melyből Északmandzsuriából Pekingbe, onnan Shanghaiba, onnan hajón Marseillebe, ahonnan Budapestre való utazás a legutolsó hajó és vonatosztályon lehetséges. Jóllehet Hailáron, Északmandzsuriában, három hónapot töltöttem, a kérvényem sorsáról nem kaptam értesítést. További várakozás nélkül, programmom még hátralévő részének megvalósításához fogva újra utazni kezdtem. Április végén, kézhez véve a Minisztérium döntését, mely december 31-ről kelt s mely arról értesített, hogy hazautazásomra egyezer pengőt engedélyeztek. Erre azonban a harbini orosz konzulátushoz fordultam vizumért, ahol azonban elutasító választ kaptam jó ideig tartó huzavona után...”¹⁷

A levél azzal folytatódik, hogy kéri a professzor urat, járjon közben, különben egyszerűen nem tud majd hazautazni. A kutatóútról készült írásaiban Ligeti nem taglalja a Kínából való hazatérése körüli anyagi nehézségeket, így ez a levél érdekes adalék az út gyakorlati gondjaival kapcsolatban. De annyi bizonyos, hogy ilyen körülmények között a fiatal tudósnak esélye sem volt nagyobb mennyiségű kézirat és antik tárgyak beszerzésére. Ehelyett vagy már feleslegessé vált kéziratokat mentett meg, vagy kézzel másolta le az érdekesebb szövegeket.

A jeholi kormányzat távirata név szerint említi Ligetit, a Li Gedi 李格第 kínai átírást használva. Ez természetesen eltér a Li Gaiti 李蓋提 variációtól, ahogyan neve később ismertté vált Kínában. A telegram dátuma 1930. szeptember 9.,¹⁸ címe pedig „Jehol tartomány kormányzatának jelentése Stein magyar állampolgár által folytatott buddhista írások másolásáról (szeptember 9.)” A dokumentumot Tang Yulin 湯玉麟 (1871–1937), Jehol kormányzója szignálta. A szöveg eleje megindokolja, hogy a nyomozást a Stein tevékenységének megfigyelésére felszólító utasítás nyomán rendelték el. Idézi az Academia Sinica levelét is, melyben a brit felfedező mint magyar alattvaló szerepel.

Ekképpen történhetett, hogy amikor ez idő tájt egy ismeretlen magyar kutató bukkant fel a Chaoyang 朝陽 városában található Youshun kolostorban 佑順寺, méghozzá azzal a céllal, hogy buddhista írásokat másoljon, óhatatlanul magá-

¹⁷ OSZK Levelestár, Ligeti Lajos Melich Jánoshoz, Peking, 1931. június 4. A részletet betűhíven közlöm.

¹⁸ Körülbelül ebben az időben jelent meg Ligeti útjáról egy levél a szerkesztőhöz a *Times* napilapban, amelyben egy olvasó elismerő szavakkal méltatta a fiatal kutatót, amiért az „rengeteg értékes információt” szerzett Belső-Mongóliában (lásd „Research in Mongolia”, *The Times*, 1930. szeptember 13., p. 6).

ra vont a Jehol kormányzatának figyelmét. Nyomozást rendeltek el, melyet egy bizonyos Li Zhongxiang 李中祥 folytatott le, az Első Rendőri Körzettől, Tian Yufeng 田雨豐 megyei rendőrfőnök utasításai alapján. Li nyomozó a következőkről tett jelentést: „Egy magyar állampolgár tartózkodik a Youshun kolostorban, a megyeszékhelyen. Az útlelvizsgálat kiderítette, hogy neve Li Gedi. Céljai felől érdeklődve azt a választ kaptuk, hogy tibeti buddhista iratok másolása végett érkezett, és mihelyt befejezte feladatát, távozik.”¹⁹ Tian rendőrfőnök egy megjegyzést csatolt a jelentéshez, mely szerint „Li Gedi-nek más a neve [mint Steinnek], de nemzetisége ugyanaz.” E megállapításhoz azonban nem fűz további véleményt.

Míg az archívum nem nyújt egyéb felvilágosítást a Youshun-templomban dolgozó titokzatos magyarral kapcsolatban, Ligeti saját visszaemlékezései sokkal bőbeszédűbbek erről az időszakról. Két hosszabb beszámolót írt útjáról, egy tudományos jelentést, mely franciául jelent meg 1933-ban,²⁰ és egy olvasmányosabb elbeszélést, melyet magyarul adtak ki egy évvel később *Sárga Istenek, sárga emberek* címmel.²¹ A francia jelentésben általános leírást ad látogatásáról a Youshun kolostorban:

„Áthaladtam Beizefun, egy kínai adminisztratív és gazdasági központon, és háromnapi utazás után május 20-án megérkeztem Chaoyangba. Napjainkban ez a város teljesen kínai, korábban azonban mongol nevéen ismerték, *Turban suburyan*-ként, avagy a Három Sztúpa Városaként.

Jigs-med nam-mkha hosszan beszél erről a városról a mongóliai buddhizmus kapcsán. (Huth nem ismerte fel tibeti nevét *mČhod rten gsum*: „A Három Sztúpa”). A három torony közül manapság már csak kettő áll, a harmadikat teljesen elpusztította a Köztársaságban dúló polgárháború. A „Három Sztúpa” városa különösen fontos szerepet játszott a lámaista egyház történetében. E dicsőséges időkre tehető a hatalmas és gazdag Youshunyi lámakolostor alapítása, mely szerencsésen túlélte az elmúlt húsz évet komolyabb károsodás nélkül. Egyik épületét így is kínai iskolává alakították, és a lámák korábbi szállásának egy kisebb szárnya ma katonai iroda. Július 30-ig maradtam a Youshunyi lámakolostorban, azután özönvízszerű felhőszakadás közepette visszatértem Beipiaoba, a Peking–Mukden vasútvonal végállomására, ahonnan vonattal indultam tovább Pekingbe.”²²

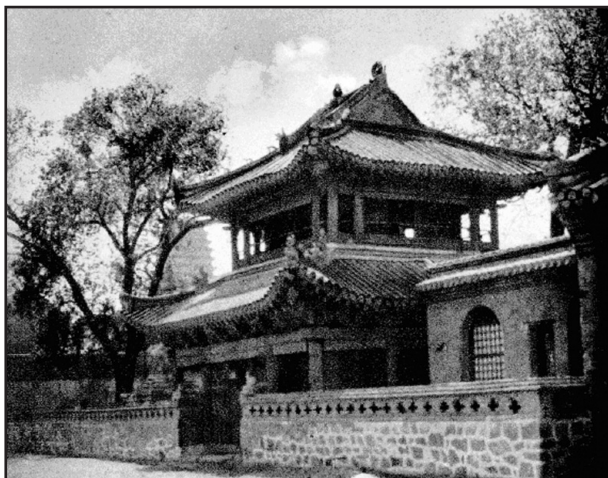
Ez a rövid leírás bizonyítja, hogy Ligeti több mint két hónapig volt a kolostorban, május 20-tól július 30-ig. E tömör tudományos megfogalmazással éles ellentétben áll a *Sárga Istenek, sárga emberek* című populáris útleírás, mely há-

¹⁹ Zhongguo di'er lishi dang'anguan (1994), pp. 684.

²⁰ Ligeti 1933.

²¹ Ligeti 1934.

²² Ligeti 1933: 11.

1. Csaojang. A nagy kolostor bejárata (Ligeti: 418.)

rom teljes fejezetet szentel életének a Youshun kolostorban (1. ábra), így sokkal részletesebb bepillantást enged ott-tartózkodásának körülményeibe. Sajátos humorral írja le találkozásait azokkal az emberekkel, akik – tudán kívül – nyomoztak utána és erről jelentést készítettek. A könyv beszámol a rendőrfőnök Tian Yufenggel folytatott érintkezésről is, bár tévesen Tien Fongjü (Tian Fengyu) néven emlegeti:²³

„Szépen elhelyezkedtem a kolostorban, s barátságosan berendezkedtem – amennyire ez Deva csenpó nem éppen barátságos hajlékában lehetséges volt – és boldogan nekikészültem a munkának. Előrelátóan lelkére kötöttem a kis Szungnak, Deva csenpónak, sőt Dambinyimának, a *sabinak* is, hogy akármiféle látogató keres, szemrebbenés nélkül tagadjanak le. Már eleget tudtam ezekről a kíváncsi búcsújárásokról, melyekből semmi hasznom nem volt sehol, csak jó ideig gátoltak a munkában. Egy darabig működött is a szigorú rendszer, de csak egy darabig. Egy napon a rendőrség különböző rendű-rangú emberei kezdtek kerülgetni. Ezeket kidobni nem lett volna tanácsos, erre Deva csenpó magától is rájött, és barátságosan mind bevezette őket hozzám, sorjában. Rögtön a fülembe súgta, hogy micsoda nagyurak jöttek látogatni, és hogy már csak az ő és a kolostor kedvéért is, fogadjam őket jó szívvel. Bizonyos, hogy ezek a látogatások nagy becsületet szereztek nekem a kolostorban, s a különféle láma-elöljárók csak úgy hajlongtak előttem. Természetesen ennek is története volt (a kolostor nagyon-nagyon rászorult a rendőrség jóindulatára), de erre majd mindjárt rátérek.

²³ Ebben az esetben Ligeti téved, mert a rendőrfőnök neve ténylegesen Tian Yufeng volt, amint az más levéltári dokumentumokból is kiderül.

2. Csaojang. Tien Fongjü, az udvarias rendőrfőnök (Ligeti: 417.)

A sort egy főrendőr nyitotta meg. Katonásan üdvözölve jelentette, hogy a rendőrfőnök, Tien Fongjü megbízásából jelentkezik, és ha kívánom, mindennap két katonát küldenek Deva csenpó ajtaja elé – őrt állni, nehogy valami bajom essék. Bármennyire is elérzékenyültem ennyi figyelem és jóindulat láttára, velejében kétségbeesve tiltakoztam. Hogyne, még csak az hiányzik nekem, hogy semmirekellő kínai katonák ólálkodjanak körülöttem naphosszat, és sohase lehessen tőlük egy nyugodt percem se. Nem is beszélve a zsoldról, meg a menázsiról, melyről aztán nekem illenék gondoskodnom. Csak megvoltam jóval veszedelmesebb helyeken is anélkül, hogy kínai katona állt volna őrt az ajtóm előtt, majd megleszek itt is, ahol végeredményben egy nagy város szívében, s egy kolostor kellős közepén lakom. Tehát nagyudvariasan megköszöntem Tien Fongjü rendőrfőnök úr figyelmét, s azonnal elküldtem tiszteletem jeléül a névjegyem, meg – egy kis ajándékot.

Még aznap meglátogatott Tien Fongjü. A lámák nagy hajlongva, illő reverenciával bevezették hozzám. Tien Fongjü haragra gerjedve azonnal hívatta Csen lámát, és szigorúan ráripakodott:

– Hogy mertétek Li hsziensenget ilyen piszkos zugba dugni?

Csen láma kétségbeesve hápogott, magában biztosan szidott, hogy nem elég a maguk baja a rendőrökkel, még én is újabbakat szerzek a nyakukba. Magam siettem Csen láma segítségére, hogy sokkal szebb szobát akartak adni, de én ragaszkodtam ehhez a mostanihoz Deva csenpó miatt,

aki nagyon híres csillagjós. Deva csenpó hálásan bandzsított. Csen láma kegyét is teljesen megnyertem, sőt Tien Fongjú haragja is megnyihült, ha továbbra ugyan azt gondolta is magában, hogy bolondok ezek az idegeknek, ilyen pizsokban jól érzik magukat.”²⁴

A továbbiakban Ligeti elmeséli kalandjait Tian Fengyuval (2. ábra), akit gúnyosan az „udvarias rendőrfőnöknek” nevez, mivel kicsiny és haszontalan ajándékok tömkelegével halmozta el az ifjú tudóst, akinek ezek mindegyikét egy-egy európai ajándékkal kellett viszonznia. Mivel eddigre Ligeti költségvetése igen szerény volt, az ilyenformán kierőszakolt kötelezettség komoly fejfájást okozott neki. Arról is beszámol, hogy a rendőrfőnök gyakran jelent meg az ajtaja előtt antik porcelántárgyakkal, hogy korukról és potenciális külföldi árukról érdeklődjön. Ez persze elsősorban azért volt, mert Tang tartományi kormányzó nagy gyűjtő hírében állt, és „Tian Fengyu tapasztalatból tudta, milyen hasznos, ha az ember ugyanazokért a dolgokért rajong, amiért a tartományi kormányzó”.²⁵ A kormányzó bemutatása még szarkasztikusabb:

„Az írástudatlan Tang Jülin persze, nem azért lelkesedett a kínai régiségek iránt, mintha valami nagy művész-érzék szorult volna belé, hanem, mert pekingi emberei révén szépen csengő amerikai dollárokért adhatta tovább az összezsarolt és rabolt régiségeket.”²⁶

Bár az ilyen elítélő szavak elhamarkodottnak tűnhetnek egy tartományi kormányzó kapcsán, mégis alátámasztják Sven Hedin leírását, aki hasonló színben emlékezik meg találkozásáról Tang kormányzóval. A svéd utazó szerint Tang Yulin „alkalmatlan és gátlástalan ember”, hírhedt arról, hogy lopott tárgyakat ad el japán kereskedőknek:

„Középmagas volt, erős testalkatú, vonásai durvák. Viselkedése mellőzött mindennemű kultúrát. Jehol templomait, melyek a nagy mandzsu uralkodók idejéből származnak, már valószínűleg elődei kiforgatták az egyházi ereklyékből, de néhány dolgot még nem loptak el és adtak tovább japán ügynököknek vagy pekingi régiségkereskedőknek. Jeholban tartózkodásunk alatt naponta láttunk megrakott teherautókat, melyek – ahogy mondták, Tang Yulin parancsára – bálványokat és más tárgyakat szállítottak el a templomokból Mukdenbe.”²⁷

Láthatjuk, hogy Tang rajongása a templomok kincseiért nem volt titok Jeholban, és a kormányzó annak sem érezte szükségét, hogy üzelmeit elrejtse a nyilvánosság elől. Hogy a tartományi kormányzó teherautószámra rabolta a régiségeket a

²⁴ Ligeti 1934: 446–447.

²⁵ Uo., p. 450.

²⁶ Uo.

²⁷ Hedin 1940: 46–47.

lakosság teljes tudtával, természetesen abszurdnak tűnik azoknak az erőfeszítéseknek a tükrében, amelyeket épp ez időben a Kulturális Kincsek Védelmének Társasága próbált foganatosítani a nemzeti kulturális vagyon megőrzésére. Még ironikusabb, hogy Tang kormányzó volt a felelős annak kivizsgálásáért, hogy a fiatal Ligetinek volt-e bármilyen törvénytelen szándéka a tartományi műkincessekkel kapcsolatban, melyeket a Társaság Kína kulturális örökségének tekintett.

Ligeti Lajos három évet töltött Belső-Mongóliában abban az időszakban, melyet a kínai területen folytatott külföldi expedíciókkal szemben addig példátlan ellenségesség fémjelzett. Egyedül utazott, és nem folytatott régészeti ásatásokat, így kívül maradt a régiségek védelmére irányuló mozgalom látószögén. Ő maga sem volt tudatában, hogy Chaoyangba érkezése után rövid ideig nyomozást folytattak ellene azzal a gyanúval, hogy esetleg ő Stein Aurél, aki éppen azon mesterkedik, hogy megfossza Kínát kulturális örökségének egy újabb jelentős darabjától. Ez a gyanú részben a helyi kormányzatok számára ez idő tájt kiadott hivatalos utasításnak volt köszönhető, mely szerint Stein tevékenységét kínai Belső-Ázsiában fokozott figyelemmel kell kísérni. Ehhez társult Ligeti magyar nemzetisége és érdeklődése a buddhista írások iránt, s mindez együttesen elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a hírhedt magyar származású felfedezőt, Stein Aurélt lássák benne. Nehéz elhinni, hogy bárki, aki személyesen is találkozott a 28 éves Ligetivel, összetéveszthette őt egy nála 40 évvel idősebb férfival. A két tudóst egy egész generáció választotta el: Ligeti Stein nagy vetélytársa, Paul Pelliot tanítványa volt, és 1930-ban még tudományos pályája legelején járt, míg Stein ekkor már nemzetközi híró, ünnepeelt felfedező volt, aki maga mögött tudta élete jelentősebb eredményeit.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Andrews, Roy Chapman (1932): *The new conquest of Central Asia: A narrative of the exploration of the Central Asiatic Expeditions in Mongolia and China, 1921–1930*. New York: The American Museum of Natural History.
- Brysac, Shareen (2004): „Sir Aurel Stein’s fourth, „American” expedition.” In: Helen Wang, (ed.) *Sir Aurel Stein, Proceedings of the British Museum study day, 23 March 2002*. British Museum occasional papers. London: British Museum: 17–22.
- Galambos Imre (2010): „Another Hungarian looting China’s treasures? Sir Aurel Stein, Lajos Ligeti and a case of mistaken identity.” In: Takata Tokio 高田時雄, ed. *Tonkō shahon kenkyū nenpō* 敦煌寫本研究年報 4: 195–207.
- Hedin, Sven (1940): *Chiang Kai-Shek, Marshal of China*. New York: The John Day Company.
- Hedin, Sven (1943): *History of the expedition in Asia, 1927–1935*. Vols. 1–3. Stockholm: Elanders Boktryckeri.
- Huo Yunfeng 霍雲峰 (2008): Sitanyin dang’an shiliao bianwu yize 斯坦因檔案史料辨誤一則. *Minguo dang’an* 民國檔案 2: 141–143.
- Ligeti, Louis (1933): *Rapport preliminaire d’un voyage d’exploration fait en Mongolie chinoise, 1928–1931*. Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Ligeti Lajos (1934): *Sárga Istenek, sárga emberek: Egy év Belső-Mongólia lámakolostoraiban*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Wang Jiqing 王冀青 (1994): „Zhong-Ying guanyu Sitanyin disici Zhongya kaocha suohuo wenwu de jiaoshe neimu 中英關於斯坦因第四次中亞考察所獲文物的交涉內幕.” *Jindaishi yanjiu* 近代史研究 (1994) No. 4: 242–257.
- Zhongguo di’er lishi dang’anguan 中國第二歷史檔案館, ed. (1994): *Zhonghua minguo shi dang’an* 中華民國史檔案資料匯編, Series 5/1, Wenhua 文化 (Vol. 2). Nanjing: Jiangsu guji.
- Zhongguo Xinjiang Weiwu’er zizhiq dang’anguan 中國新疆維吾爾自治區檔案館, Riben Fojiao daxue Niya yizhi xueshu jigou 日本佛教大學尼雅遺址學術機構, eds. (2007): *Sitanyin disici Xinjiang tanxian dang’an shiliao* 斯坦因第四次新疆探險檔案史料. Urumuchi: Xinjiang meishu sheying.